

השמוש בתרופות ביו"ט – לאור ההלכה

אברהם שטינברג

- א. "אין בין יום-טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד" (משנה ביצה, דל"ו, ב'; מגילה, ד"ז, ב) – כלל גדול זה, משמש יסוד לכל הספרות ההלכתית המיוחדת ליו"ט. יש לציין, שלהלכה ההבדל בין שבת ליו"ט הוא קצת יותר רחב, כי מלבד ההבדל הנ"ל ביחס לאוכל נפש, מצינו הבדל בעונש – שבשבת זדונו כרת וסקילה ושגתו – חטאת, מה שאין כן ביו"ט, שאין בזדונו אלא עונש מלקות בלבד, וגם באסורי מלאכות יש הבדלים נוספים בדיני הוצאה והבערה (שולחן ערוך, אורח-חיים, סימן תצ"ה סעיף א').
- בריש הלכות יו"ט מנה הרמב"ם ששה ימים טובים ואלו הם: ראשון של פסח, שביעי של פסח, שבועות, ראש-השנה, ראשון של סוכות ושמיני של סוכות. והנה, כמעט לכל חג ישנם דינים המיוחדים והאופייניים לו, אולם ביחס לדיני רפואה כולם משותפים, פרט לפסח, שנתרבו בו פרטי דינים ולא אדון בהם במסגרת מאמר זה.
- ב. הנה ביחס לאיסור לקיחת תרופה בשבת הדבר ברור בהלכה מטעם גזירת שחיקת סממנים: "במידי דרפואה גזור רבנן, דאי שרית שום רפואה אתי למישרי שחיקת סממנים והוא איסורא דאורייתא דהוי טוחן" (רש"י שבת, דנ"ג, ב, ד"ה גזירה) וכך נפסק בשו"ע או"ח סי' שכ"ח ס"א.
- אכן ביחס ליו"ט מצאנו מבוכה גדולה בין הפוסקים, כי ברמב"ם ובשו"ע לא נמצא פסק מפורש בנידון וגם בטעם האיסור יש מחלוקת, וכפי שיבואר להלן.
- ג. המקורות התלמודיים בענין רפואה ביו"ט:
- בתוספתא, מועד קטן, פ"ב, ה"ו כתוב: "שותין מי זבלים ומי דקלים וכוס עקרין במועד, שבראשונה היו אומרים אין שותין מי זבלים ומי דקלים וכוס עקרין במועד, עד שבא רבי עקיבא ולימד, ששותין מי זבלין ומי דקלין וכוס עקרין במועד".
- המדובר כאן בהיתר שתיית תרופה בחול-המועד ומכאן דייק המגן-אברהם באורח-חיים סימן תקל"ב סק"ב: "משמע דהא ביו"ט אסור לשתות", ובפרי-מגדים שם הוסיף, שכל שתיית רפואה ביו"ט אסורה משום שחיקת סממנים כבשבת. והנה בתלמוד בבלי אין כל דיון ביחס לרפואה ביו"ט (פרט ליו"ט שני של גלויות עי' ביצה, כ"ב, א'; ושו"ע, סי' תצ"ו ס"ב ואין כאן מקומו להאריך). אולם בתלמוד ירושלמי מצינו כמה מקורות הדנים בענין רפואות ביו"ט. מהם האוסרים (ירושלמי שבת, פי"ז ה"ב; שם ביצה פ"ד, ה"ד) ומהם

המתירים. הרב כשר שליט"א בתורה שלמה, כרך י-י"א, עמ' 266, הביא כל המקורות הללו וראוי לציין את הירושלמי ביצה פ"ה, ה"ב: "שאמרו שוחקין עצי בשמים למילה ביו"ט אבל לא בשבת, א"ר יוסי והוא שמל", ועל כרחך מדובר, שאין בו סכנה. כי אחרת היו מתירים בשבת. וכתב בנידון זה המהרא"מ הורוויץ בהערותיו למס' שבת. דף קל"ד: "ביו"ט ליכא גזירת איסור רפואה כלל, כמו שהוכחתי במקום אחר, דלא גזרו על שבות במקום צער ביו"ט".

והנה בתורה שלמה, שם, מציין הרב כשר דרש חדש, שלא נמצא במקורות ספרי חז"ל הוא מדרש חפץ, כתב-יד, על הפסוק "אך אשר יאכל לכל נפש" (שמות, י"ב-ט"ז) "יאכל - לא לרפואה", והרב כשר מוכיח שם, שלשון "יאכל" ממעט בכמה מקומות רפואה (סוכה מ', א'; ירושלמי שביעית, פ"ז ה"א; רמב"ם הל' שמיטה ויובל. פ"ה הי"א; שו"ת הרדב"ז החדשות ח"א סי' תצ"ט).

ד. טעמי איסור לקיחת תרופה ביו"ט:

הנה, כפי שכבר ציינתי לעיל, הטעם לאיסור רפואה בשבת הוא גזירת שחיקת סממנים, וראינו, שלדעת הפמ"ג, זהוגם טעם האיסור ביו"ט. אולם, המהרש"ם בהגותיו לאו"ח סי' תקל"ב כתב: "במגן-אברהם הוכיח מזה, דביו"ט אסור לשחות דבר משום רפואה, ונשאלתי, דהא ביו"ט לא שייך גזירת שחיקת סממנים, דמותר לצורך אוכל נפש" ויותר מזה כתב הריטב"א (הובא בשיטה מקובצת, ביצה דכ"ב, א'): "ולא חיישינן לשחיקת סממנים, כיון דביו"ט מותר לשחוק פלפלין וחבלין לצורך יו"ט ולא אסרו אלא בשבת. ששחקתן אסור דבר תורה ולית בהו מתוך". וראה גם מה שכתב הגאון ר' שלמה קלוגער בספר החיים סי' שכ"ח: "הרי ביו"ט מותר שחיקת סממנים לצורך אוכל נפש, אם כן שייך ביה מתוך שהותר לצורך הותר נמי שלא לצורך ואם כן ליכא בזה איסור דאורייתא". ועוד מצינו באחרונים, שחוזרים על אותה הקושיא, כיצד אסרו רפואה ביו"ט הרי לא שייך גזירת שחיקת סממנים, ואין זה דומה לשבת?

על כן מצינו באחרונים 3 שיטות עקריות:

1. יש המוכיחים, שגם ביו"ט שייכת אותה גזירה כבשבת.
2. יש, שמצאו טעמים אחרים לאסור לקיחת תרופה ביו"ט.
3. יש המתירים לגמרי לקיחת תרופה ביו"ט.

1. המהרש"ם, שם, הביא את דברי המגיד משנה (הל' יו"ט, פ"א ה"ה), אשר מסביר את ההיתר לשחוק תבלינים ביו"ט, אע"פ שטחינה אסורה, כי כידוע מלאכת אוכל נפש שהותרה ביו"ט, הותרה רק מלישה ואילך בעוד אשר קצירה, דישה, זרייה, ברירה,

טחינה והרקדה - אע"פ שקשורים המה באוכל - אסורים, ואם כן לכאורה היה צריך לאסור שחיקת תבלינים, וכתב "שהקילו בה, מכיון שאינם נאכלין בעצמן ואין המכוון בהם אלא לתקן דברים אחרים", ואם כן בנידון דידן, שהם מרפאים בעצמם - אסור מטעם שחיקת סממנים כמו בשבת. בשיטה מקובצת, שם, הובאו שיטות של הרבה ראשונים, ששחיקת סממנים דינה כדין מכשירי אוכל נפש ולא כאוכל נפש ממש ואין אנו אומרים "מתוך" מאוכל נפש - למכשירין. (ראה בספר אהלי שם, שעל שו"ת מהרש"ם ח"ו, בקונטרס דיני יו"ט, סכום שיטות הראשונים בזה).

2. מצינו בפוסקים כמה טעמים חדשים לאסור רפואה ביו"ט:

א. הריטב"א (בשטה מקובצת, שם) כתב: "ואלו ביו"ט ראשון אסרו, כיון שאין בדבר שום סכנה ואינו יודע בבירור אם תהא ההנאה מגעת ביו"ט". וכתב על כך בצ"ח אליעזר (חלק ח', סי' ט"ו, פט"ז): "הרי בהדיא, דהריטב"א פירש, דביו"ט ראשון לא אסרו עשיית רפואה משום שחיקת סממנים, וכל מה שאסרו הוא רק בהיות שאין בדבר שום סכנה, ונוסף לזה אינו יודע בבירור אם ההנאה מזה תגיע לו ביו"ט, ואם כן מינה דהא, היכא שיוודע בבירור, שההנאה מזה תגיע לו ביו"ט, כלקחת רפואה להשקטת כאבים וכדומה, דאזי מותרת היא גם ביו"ט ראשון".

ב. בנחל אשכול (הל' מועד קטן, סי' מ"ג אות ד') כתב להסביר את התוספתא, מועד קטן, שהבאנו לעיל רז"ל: "ולו נראה, דהתוספתא לא אשמעינן דמותר לשתות אלא לבשל ולעשות הרפואה, דאסור ביום טוב, דלא שייך מתוך בדבר שאינו שוה לכל נפש". וכן בספר אמרי בינה, דיני יו"ט סי' ב' כתב: "רפואה ביו"ט אסור משום דאין שוה לכל נפש" והביא ראיה מבעל היראים (סי' קי"ג), שכתב "דלאו דוקא אוכל נפש התיר הכתוב, אלא אף הנאת הגוף... אבל שאינו שוה לכל נפש אסור" ומסיק באמרי בינה, "שכל דבר שאינו צריך אלא לחולים מיקרי אינו שוה לכל נפש" וכן הביא ראיה על כך מדברי הרמב"ן בתורת האדם (שער המיחורש), שכתב: "אבל צרכי חולה, שאינו שוה לכל נפש הוא אסור מן הדין". ובשמירת שבת כהלכתה, פ"כ סט"ז פסק: "חולה שאין בו סכנה, אסור להכין או לבשל בשבילו ביו"ט תרופה כלשהיא, אלא אם כן היא ראויה לאכילת אדם בריא". ובהערה מ"ג שם, כתב: "כיון שאינו שוה לכל נפש" ועיי"ש בריוו בנידון. אכן, לעומתם עיין בשו"ת אבני נזר (תאו"ח, ח"ב סי' שצ"ד אות ח'), שסובר דרפואה נקראת שוה לכל נפש, "מכיון דסוף מחשבתו, שיבריא מחוליו ויהיה

בריא והבריאות שוה לכל נפש, שהכל צריכים לבריאות ולכן שפיר הוי שוה לכל נפש". (וע' בציץ אליעזר שם, שהביא עוד אחרונים הסוברים, דרפואה הוי דבר השוה לכל נפש).

ג. הנה באבני נזר (שם סי' שצ"ד - שצ"ה) מובא משא ומתן ארוך בין המחבר לבין בעל השפת-אמת אם לקחת תרופה אסורה ביו"ט. ומפרש בעל השפת-אמת את התוספתא מועד קטן הנ"ל, "שאפשר, שהיו מים אלו צריכים שימור באכילה ושתיה ושינה, כעין מי קארלסבאד, והיו מבטלין שמחת יו"ט, ועל כן אסרו הראשונים". עד שבא ר' עקיבא ולימד, שבחול-המועד מותר, אך ביו"ט עצמו נשאר האיסור מהטעם הנ"ל. ומוסיף הרב כשר בתורה שלמה שם, שיתכן שמים אלו גרמו הקאות וכדומה - דבר המבטל שמחת יו"ט, ומסיק: "ולפירוש הנ"ל אין מכאן מקור על סתם רפואה, שאסורה ביו"ט, ואין כאן החשש מטעם גזירת סממנים". ובעל האבני-נזר כתב סברא נוספת על התוספתא הנ"ל, דאפשר שדברים אלו לא היו מראים רפואתם תיכף בשעת השתיה רק אח"כ, כעין מי מארינבאד. ובציץ אליעזר כתב: "בדברי סברת הבעל אבני-נזר נלמד במפורש, דיש לומר. דהיכא שהרפואה מראה תועלתה מיד ובאותו יום עצמו, כלקחת כדורים להשקט כאבי ראש וגוף, אזי מותר זה לקחת גם ביו"ט, והשו"ע לא בא לאפוקי יו"ט, שאסור בלקחת רפואה, כי אם רפואה כזאת, שאינה מראה פעולה של רפואה תיכף".

3. יש מהפוסקים, אשר דחו את גזירת שחיכת סממנים ביו"ט ולא מצאו כל טעם אחר לאסור לקחת תרופות ביו"ט ועל-כן התירו. כבר ציינתי לעיל את דברי המהרא"מ הורוויץ, שכתב: "ביו"ט ליכא גזירת איסור רפואה כלל". כן פסק גם הגאון ר' שלמה קלוגער בספר החיים, שם, וז"ל: "ועוד נראה דביו"ט מותר לאכל מאכלים ומשקים לרפואה והוא-הדין אף להניח על הרטיה". אכן יש שם דיון ארוך ומסקנתו איננה כה חד-משמעונית כמסקנת המהרא"מ הורוויץ אלא "ביו"ט יש להקל לסמוך אשיטה זו ולעסוק ברפואות, היכא שכבר התחיל בה בחול, דיש קולא בלאו הכי, ובמצטער הרבה יש להקל אפילו שלא התחיל בה בחול". ולדעת הציץ אליעזר, שם, כל פקוקיו של הגרש"ק קלושים המה ועל-כן יש מקום, לשיטתו, להקל לגמרי. ובספר שו"ת עבודת השם, דאו"ח סי' ד' (הובא בציץ אליעזר, שם) ביאר, דכל דינא דגזירת שחיכת סממנים ליתא אלא בשבת ולא ביו"ט, ולדעתו כל רפואה הנעשית במלאכה שהותרה ביו"ט מטעם אוכל-נפש, כמו אפיה, בשול והבערה הותרה גם לצורך תולה אפילו ביום-טוב ראשון ע"י ישראל מטעם "מתוך" ומסקנתו, דודאי מותר לשתות ביו"ט דבר לרפואה.

והנה הבית-יוסף, בסימן תרי"ג כתב, דביו"ט אין לאסור מה שהוא לרפואה משום גזירת שחיקת סממנים כבשבת. ובמחצית השקל, סי' תצ"ו סק"ד תמה עליו ונקט בפשיטות שאסור (ועי' על דברי הב"י הנ"ל, באהלי שם, שם). וכתב על כך הרב מרגליות בפש חיה. סי' תצ"ו ס"ב: "ולא ידענא מאי פשטותיה ובמג"א סי' תקל"ב סק"ה משמע דמספקא ליה". וכוונתו, שהמג"א מוסיף על דבריו לעין להאמור בסי' תצ"ו, אך כבר ביאר המחצית-השקל בעצמו שם, "דר"ל בזה, דבכאן משמע דרק בחול-המועד מותר, הא ביו"ט אסור אפילו ביו"ט שני, ואלו לעיל בסי' תצ"ו מבורר דכל שבות דרבנן מותר ביו"ט שני לצורך רפואה, אפילו אינו חולה הכולל את כל הגוף ושתיית משקה לרפואה גם-כן אין בו אלא משום שבות". ואם-כן מבואר, שספקו של המג"א מתייחס רק ליו"ט שני, אך פשיטא לו, שביו"ט ראשון אסור הוא אשר כתב המחצית-השקל על דברי הב"י, וסרה תמיהת הרב מרגליות משיטת המג"א. אכן לאור כל המקורות והשיטות שהבאתי, ואשר יש עוד רבים כהנה, אין מקום לתמיהת המחצית-השקל על הב"י, כי מצינו כוונתיה רבים. והנה באהלי שם, הביא באריכות שיטות הראשונים בשאלת רפואה ביו"ט בעשרה סעיפים, ומסיק, שלרוב הראשונים אסור לשתות דבר משום רפואה ביו"ט ראשון. ויש לציין, ששיטות הראשונים הללו נעלמו מעיני הרב ולדינברג שליט"א בציץ אליעזר, שם, ומסקנותיו מבוססות על שיטות האחרונים בלבד, ולאור החומרה, שמצינו בראשונים אין להקל כ"כ ברפואה ביו"ט וכפי שיבאר להלן.

ה. המסקנות לאור השיטות השונות:

באהלי-שם, מסיק: "ואם כן יוצא, שלרוב הראשונים אסור לשתות דבר משום רפואה ביו"ט ראשון וכן משמע מטור ושד"ע וכדפסקו במפורש המג"א והפמ"ג". אכן, על פי הפוסקים שצינתי לעיל, אפשר להסיק כמה קולות: לפי שיטת בעל השפת-אמת יש מקום להקל בתרופות, שאינן גורמות לבטול שמחת יו"ט; לפי שיטת בעל האבני-נזר יש מקום להקל בתרופות, שתועלתן מיידית ביום-טוב עצמו; לשיטת הגרש"ק "מותר לקחת תרופות, שכבר התחיל בהן בחול, וכמצטער הרבה - אפילו אם לא התחיל בחול": לפי שיטת בעל עבודת-השם יש להתיר כל תרופה הקשורה במלאכה המותרת ביו"ט. לפי שיטת המהרא"מ הורוויץ אין כלל איסור רפואה ביום-טוב. מסקנות אלו הסיק גם הרב ולדינברג ומסיים: "למעשה - יש מקום להורות להקל לקחת רפואה ביו"ט עבור מיחורשים ומכל שכן כשהתחיל לקחתה מלפני יו"ט ואפילו משום מיחורשים וצער בעלמא, הרוצה להורות היתר בזה יש לו כר נרחב לסמוך על כך". אכן, כפי שכבר ציינת, לא ראה הרב ולדינברג את שיטת הירושלמי, המדרש חפץ והראשונים - שהביא באהלי-שם - ולאור זאת, יתכן שיש מקום להחמיר יותר.